

Jan Cyprian STYSZYŃSKI

ROLA I FUNKCJE PODRĘCZNIKA W NAUCZANIU JĘZYKA OBCEGO

Podręcznik do nauczania języka obcego stał się w ostatnich latach przedmiotem wielu rozważań i publikacji naukowych. Mimo ogromnego rozwoju innych źródeł informacji (telewizja, technika wideo, mikrokomputery), podręcznik odgrywa, zdaniem specjalistów, nadal dużą rolę w zinstytucjonalizowanym nauczaniu języków obcych (A. Menac 1972; T. Woźnicki 1975; W. Pfeiffer 1979, 1980; M. Löschmann 1984). W obliczu szybkiego rozwoju innych technik informacyjnych utrzymanie znaczenia podręcznika w procesie dydaktycznym wiąże się ściśle z koniecznością jego modernizacji pod względem formy i tzw. obudowy, dostarczającej jego użytkownikom optymalnych rozwiązań sprzyjających uczeniu się i dochodzeniu do zaplanowanego celu. Wylania się zatem potrzeba konstrukcji nowoczesnych zestawów materiałów glotodydaktycznych, tzn. połączenia podręcznika tradycyjnego z całym systemem istniejących technicznych środków przekazu informacji. Jest to ważne z tego powodu, iż współczesne młode pokolenie, znajdujące się pod ciągłym wpływem coraz to nowszych i doskonalszych technik informacji, odrzuca tradycyjną formę podręcznika i żąda wprowadzenia do procesu kształcenia nowoczesnych środków dydaktycznych. Stałe obcowanie z nowoczesnymi środkami przekazu informacji prowadzi do tego, że stopniowym przemianom ulegają formy myślenia i uczenia się związane z papierem i długopisem, na korzyść tych pierwszych, w wyniku czego konwencjonalny podręcznik bez "obudowy" przestaje odpowiadać oczekiwaniom i potrzebom współczesnej generacji.

Od początku lat osiemdziesiątych jesteśmy świadkami ogromnego rozwoju technologii mikrokomputerowej oraz fascynacji młodego pokolenia tą techniką. Fakt ten nakłada na

specjalistów zajmujących się nauczaniem języków obcych obowiązków włączenia także tego środka dydaktycznego do procesu nauczania, umożliwiając w ten sposób rozszerzenie zakresu stosowania techniki interakcji i zasady indywidualizacji nauczania. Efektywność zintegrowanych materiałów do nauki języków obcych (podręcznik, środki audiowizualne i programy komputerowe) będzie znacznie wyższa od dominujących obecnie w praktyce nauczania podręczników tradycyjnych.

Kształcenie absolwentów wyższych uczelni ze znajomością języków obcych jest zadaniem najwyższej wagi. Kraj nasz potrzebuje bowiem w związku z coraz intensywniejszymi kontaktami gospodarczymi, naukowymi i kulturalnymi fachowców z dobrą znajomością języków obcych, potrafiących korzystać z osiągnięć naukowo-technicznych innych narodów oraz przekazywać w językach obcych zdobycze nauki, techniki i kultury własnego kraju. Potrzeby te zmuszają nas do doskonalenia systemu nauczania języków obcych w szkołach wyższych, a co za tym idzie - do konstruowania nowoczesnych materiałów glottodydaktycznych, stanowiących bazę procesu nauczania.

Lektor języka obcego znając cel i zasady nauczania powinien otrzymać do swej dyspozycji środki zapewniające realizację tego celu, przy czym za podstawowy środek dydaktyczny należy uznać podręcznik wraz z obudową (patrz: T. Woźnicki 1975; W. Pfeiffer 1979; M. Löschmann 1984). Stanowi on narzędzie pomagające nauczycielowi w realizacji praktyczno-kształcących i wychowawczych celów nauczania oraz umożliwia studentom pełne uczestnictwo w zajęciach, a także podejmowanie działalności samokształcącej. Materiały glottodydaktyczne są środkami pomocniczymi w nauczaniu i uczeniu się języków obcych i nie mogą zastąpić nauczyciela w procesie dydaktycznym. Sam podręcznik prezentuje język w formie graficznej, co jest sprzeczne z zasadą dominacji języka mówionego w komunikacji językowej. W takiej sytuacji nauczyciel jest niezastąpiony, zwłaszcza w komunikatywnej fazie przyswajania języka, w której uczący się podejmują próby kreatywnego użycia języka, i której nie da się zaprogramować i kontrolować przy pomocy żadnych środków dydaktycznych.

Wszystkie nośniki języka mówionego, jak taśmy, film, kasety wideo, mogą ustne opanowanie języka jedynie wspomagać. Jednak znaczenie dydaktyczne podręcznika i jego obudowy jest ogromne, gdyż zawierając szereg informacji językowych, metajęzykowych i pozajęzykowych metodycznie uporządkowanych, przystosowany jest do nauczania, co wpływa w sposób

oczywisty na lepsze zrozumienie i przyswojenie materiału przeznaczonego do opanowania. Podręcznik jako optyczno-graficzny środek dydaktyczny, prezentując materiał językowy uwzględnia potrzeby dominującego typu uczniowskiego, tzw. wzrokowca. Uczenie się materiału drukowanego okazuje się często najefektywniejszą formą uczenia się, gdyż język w formie mówionej jest - w przeciwieństwie do tekstu drukowanego - czymś ulotnym, nie pozwalającym na wielokrotne powracanie do niego i dłuższą refleksję nad nim.

Treść i struktura materiałów oraz odpowiednia integracja składających się nań elementów powinny ułatwić zrozumienie i przyswojenie materiału i kształtowanie nawyków językowych przez podsuwanie studentom efektywnych metod uczenia się (także w formie *explicite* sformułowanych instrukcji), przy czym ich rola w procesie nauczania i uczenia się języka obcego będzie tym większa, im bardziej opracowanie zawartego w nim materiału nauczania będzie zgodne z kryteriami teorii preparacji materiałów glottodydaktycznych. Materiały glottodydaktyczne spreparowane zgodnie z powyższymi kryteriami, stanowiąc bazę procesu nauczania, umożliwiają jego optymalny przebieg i oddziałują na wynik końcowy tego procesu. Muszą one być dostosowane, jeśli idzie o zawarty w nich materiał nauczania, do intelektualnych i psychologicznych możliwości ich odbiorców i muszą spełniać określone funkcje dydaktyczne.

Podręcznik wraz z obudową stanowi nieodzowny element uzupełniający żywe nauczanie, sprzyja przyswajaniu materiału przewidzianego programem, steruje tym procesem, wspomaga kształtowanie i utrwalanie nabytej wiedzy, umiejętności i nawyków oraz umożliwia samokontrolę, autokorekcję i uzupełnianie zaległości i luk w procesie przyswajania wiedzy i umiejętności. Współczesna dydaktyka przypisuje podręcznikowi i obudowie wiele ważnych funkcji, wskazując na jego ogromną rolę w instytucjonalnym nauczaniu. Temu stwierdzeniu towarzyszyć musi jednak pełna świadomość faktu, że tylko dobry podręcznik, realizujący przypisane mu funkcje dydaktyczne, stanowić może właściwą bazę procesu glottodydaktycznego.

Analiza prac zajmujących się budową i ewaluacją podręcznika wskazuje na jego niekwestionowaną pozycję w zorganizowanym nauczaniu jako bazy tego procesu (Cz. Kupisiewicz 1973; L. Leja 1973; E.P. Szubin 1974; T. Woźnicki 1975; W. Pfeiffer 1979, 1989; G. Desselmann 1981; H. Kośła 1981;

M. Löschmann 1984; W.H. Strauß 1988, w: V.A. Buchbinder, W.H. Strauß 1986; D.D. Zujew 1986).

W doskonaleniu budowy materiałów glottodydaktycznych upatruje się także jednego z głównych kierunków racjonalizacji dydaktyki języków obcych (E.P. Szubin 1974; W. Pfeifer 1979).

Poszczególni autorzy omawiając rolę podręcznika w nauczaniu instytucjonalnym nie są całkowicie zgodni w swych poglądach i przypisują mu różne funkcje w tym procesie.

Cz. Kupisiewicz (1973) traktuje podręcznik jako integralny składnik nowoczesnego systemu dydaktycznego, który w związku z tym winien spełniać ściśle określone funkcje dydaktyczne. Podręcznik pełni funkcję informacyjną, gdyż jest głównym źródłem informacji, przekazywanej za pomocą tekstu, fotografii, rysunków, schematów, tabel i zestawień statystycznych. Aby właściwie spełniać funkcję transformacyjną, podręcznik winien ułatwiać jego użytkownikom zapamiętanie wiadomości, ich zrozumienie i posługiwanie się nimi w odpowiednich sytuacjach. Cz. Kupisiewicz (1973) wymienia również funkcję badawczą, która sprzyja dostrzeganiu przez uczących się różnorodnych powiązań i zależności, odkrywaniu problemów i ich rozwiązywaniu, wdrażając ich w ten sposób do samodzielnego myślenia i działania. Praca z podręcznikiem powinna wspomagać kształtowanie u jego użytkowników umiejętności i nawyku samodzielnego i systematycznego pogłębiania wiedzy i rozszerzania zainteresowań poznawczych. W tym wypadku podręcznik realizuje funkcję samokształceniową. Funkcja autokontrolna, samooceniająca i autokorektywna pozwala uczniom na sprawdzanie i ocenę swej wiedzy uzyskanej podczas pracy z podręcznikiem oraz nadrobienie ewentualnych luk i zaległości w przerabianym materiale.

L. Leja (1973) oprócz funkcji informacyjnej i badawczej wymienia jeszcze funkcję ćwiczeniowo-praktyczną, która polega na dostarczeniu uczącym się zestawu ćwiczeń, przy pomocy których następuje utrwalanie zdobytych wiadomości, a także rozwijanie umiejętności i zdolności praktycznych. Funkcja sterownicza, przejawiająca się w odpowiedniej strukturze treści i zestawach zadań, ułatwia efektywne opanowanie nowego materiału i pomaga nauczycielowi w kierowaniu procesem przyswajania wiedzy przez uczniów. Kształtując pozytywną motywację uczenia się i studiowania, podręcznik spełnia funkcję stymulacyjną, a poprzez prezentację odpowiednich treści funkcję wychowawczą.

Zdaniem H. Breitung, R. König, I. Schwarz (1982) materiały glottodydaktyczne pełnią cztery podstawowe funkcje: motywacyjną - motywując uczących się do użycia języka obcego, informacyjną - przez prezentację materiału językowego i rzeczowego, sterowniczą - sterując procesem nauczania i uczenia się oraz racjonalizacyjną - umożliwiając przez ich zastosowanie ekonomiczne wykorzystanie nakładu pracy i czasu.

Według G. Desselmanna (1981) wszystkie funkcje dydaktyczne materiałów do nauczania języków obcych powinny służyć bardziej racjonalnemu i efektywnemu organizowaniu procesu kształcenia i wychowania. Oprócz funkcji informacyjnej w materiałach do nauki języków obcych realizowana jest funkcja ćwiczeniowa, umożliwiająca uaktywnienie językowe uczących się poprzez wykonywanie różnego rodzaju ćwiczeń. Przy pomocy materiałów glottodydaktycznych możliwe jest częściowe sterowanie procesem nauczania, np. przy pomocy serii obrazków można sterować ustną produkcją tekstów. Podręcznik może służyć kształtowaniu i utrwalaniu motywacji uczenia się, stymulować uczniów do pracy nad opanowaniem języka (funkcja motywacyjna). Podręcznik wraz z obudową wpływa na zmniejszenie materialnego i czasowego wysiłku dla osiągnięcia wyznaczonego celu, czyli umożliwia racjonalizację nauczania, która w dydaktyce języków obcych polega głównie na intensyfikacji nauczania, np. przez zastosowanie ćwiczeń laboratoryjnych.

D.D. Zujew (1986) wymienia w swej pracy osiem funkcji dydaktycznych współczesnego podręcznika szkolnego, będącego nośnikiem treści kształcenia i rodzajów działalności wyznaczonych przez program nauczania. Podręcznik zawierając podstawowe treści kształcenia spełnia funkcję transformacyjną. "Wraz ze słowem nauczyciela podręcznik jest podstawowym źródłem informacji obowiązkowej do przyswojenia przez uczniów" (D.D. Zujew 1986). Funkcja transformacyjna polega na prezentacji opracowanej i przetworzonej wiedzy z uwzględnieniem zasad i reguł dydaktycznych, po to, by uczniowie mogli w sposób pełny opanować treści kształcenia.

"Realizując program, konkretyzując go i rozwijając, podręcznik przekazuje treści kształcenia z uwzględnieniem zasady dostępności, urzeczywistniając tym samym funkcję transformacyjną ukierunkowaną na pobudzenie u uczniów dążenia do przekształcającego działania

na podstawie jasnego i wyraźnego zrozumienia materiału" (D.D. Zujew 1986).

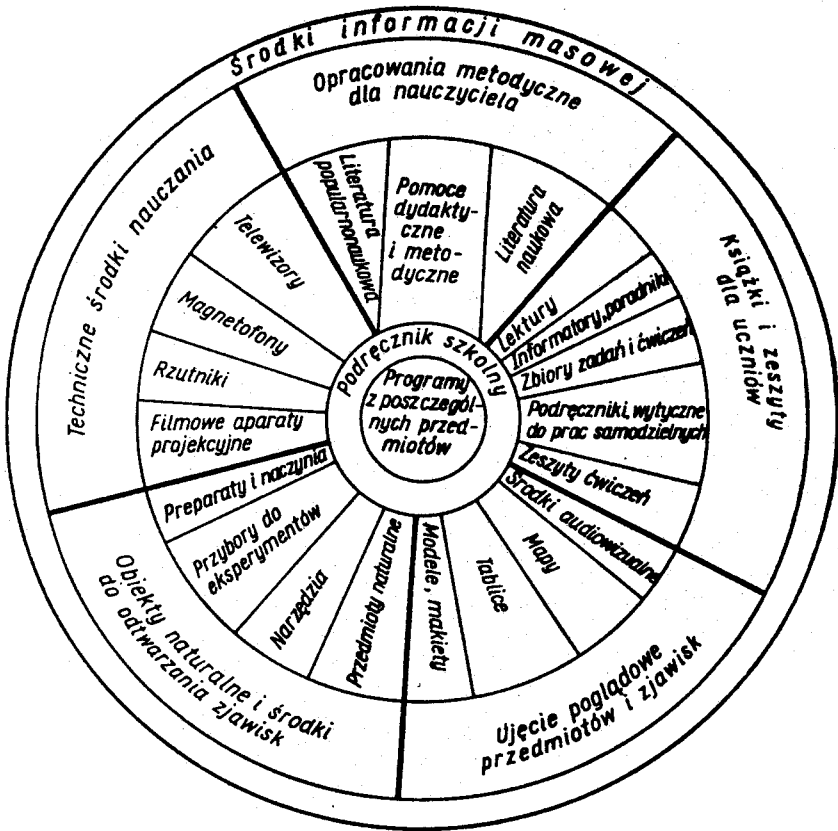
Transformacja materiału przeznaczonego do opanowania musi przebiegać z uwzględnieniem specyfiki przedmiotu nauczania i cech rozwojowych uczniów. Funkcja ta polega, mówiąc ogólnie, na przekształceniu wiedzy danej dziedziny w materiał nauczania. Funkcja systematyzująca polega na zapewnieniu wyraźnego, konsekwentnego układu materiału w formie sprzyjającej opanowaniu przez uczniów sposobów i metod systematyzacji naukowej, umożliwiając im wykształcenie całościowego spojrzenia na przyswajany materiał. Ułatwiając przyswojenie i utrwalenie materiału oraz uzupełnienie luk w wiedzy i umiejętnościach, podręcznik spełnia funkcję utrwalania, samokontroli i samokształcenia. Funkcje te wspomagane są przez włączenie do procesu nauczania pomocy audiowizualnych, co w wypadku dydaktyki języków obcych ma znaczenie szczególne. Utrata przez podręcznik konwencjonalny pozycji jako jedyne go środka przekazu, której przyczyną jest rozwój środków masowej informacji oraz nasycenie procesu dydaktycznego pomocami audiowizualnymi, spowodowała wzrost znaczenia funkcji integrującej podręcznika, polegającej na scalaniu wiedzy i umiejętności nabytych przez uczniów zgodnie z wymogami programu nauczania w różnych rodzajach działalności i z różnych źródeł. Funkcja koordynująca podręcznika sprowadza się do zapewnienia najbardziej efektywnego, funkcjonalnego wykorzystania wszystkich środków nauczania, w tym środków technicznych zarówno przez ucznia, jak i przez nauczyciela. Funkcja rozwijająco-wychowująca polega na rozwijaniu i kształtowaniu pożądanej społecznie osobowości uczniów.

Interesujący pogląd na temat funkcji integrująco-koordynującej podręcznika przedstawił S.G. Szapowlenko (1976), wskazując na różnorodność jego powiązań i związków z innymi środkami nauczania i informacji, przypisując mu przy tym centralną pozycję w systemie środków dydaktycznych (rys. 1).

Myśl ta została rozwinięta przez H. Koślę (1981) i odniesiona do podręcznika języka obcego dla lektorów (rys. 2).

Dokonując analizy poglądów różnych autorów na temat dydaktycznych funkcji podręcznika H. Kośla dochodzi do wniosku, że podręczniki winny pełnić w procesie kształcenia cztery podstawowe funkcje: motywacyjną, informacyjną, ćwiczeniowo-praktyczną i kontrolną. Następnie te ogólne

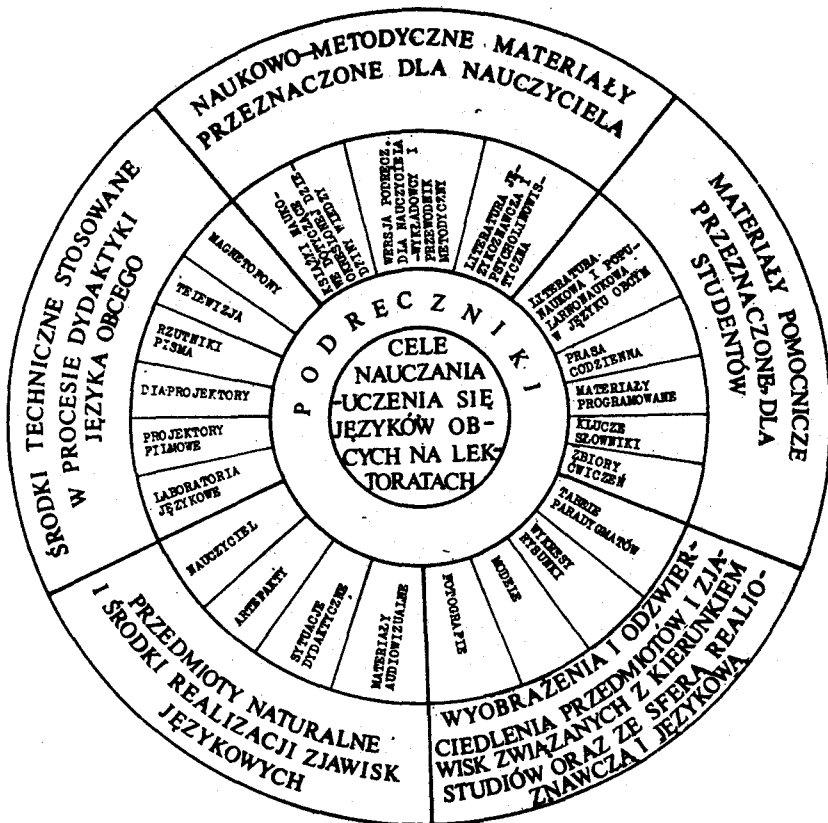
funkcje zostają uszczegółowione dla podręczników języków obcych i nazwane funkcjami specyficzno-przedmiotowymi.

Rys. 1. Różnorodność powiązań podręcznika z innymi środkami nauczania

Ogólna funkcja motywacyjna dzieli się na funkcję stymulacyjną, zapewniającą specyficzne warunki komunikacji obcojęzycznej w postaci bodźców, funkcję sterowniczą, kierująca

procesem uczenia się, i funkcję organizatorską, zapewniającą maksymalną aktywność umysłową i językową uczących się.

Rys. 2. Podręcznik do nauki języka obcego w systemie środków dydaktycznych

W skład ogólnej funkcji informacyjnej wchodzi następujące funkcje specyficzno-przedmiotowe podręcznika języków obcych: językoznawcza (wiedza o systemie gramatycznym danego języka), realioznawcza i sprawnościowa (rozwijanie umie-

jętności i nawyków wykorzystywania zdobytych informacji w nowych sytuacjach).

W ramach ogólnej funkcji ćwiczeniowo-praktycznej H. Kośla wyodrębnia funkcję transformacyjną względem zdobytych wiadomości oraz funkcje indywidualizujące proces nauczania i uczenia się.

Ogólna funkcja kontrolna została podzielona na funkcję kontrolną w zakresie wymowy, słuchania ze zrozumieniem, pisanie i czytania ze zrozumieniem. Zdaniem autora tak ujęte funkcje dydaktyczne podręczników języków obcych uwzględniają specyfikę nauczania tego przedmiotu, którego celem jest wykształcenie u uczących się zespołu umiejętności i nawyków w zakresie obcojęzycznej działalności komunikacyjnej oraz określonej wiedzy o nauczonym języku i realiach kraju, w którym jest on używany.

Wskazując na wiodącą rolę podręcznika w nauce języka obcego T. Woźnicki (1975) stwierdza, że stanowi on szczegółowe rozpracowanie programu nauczania. Mówiąc o podręczniku, ma on na myśli nie tylko podręcznik tradycyjny, lecz także zintegrowany z nim system środków dydaktycznych. Podręcznik taki pełni w procesie nauczania wielorakie funkcje. Przede wszystkim dokonuje selekcji informacji rozmieszczając je na osi czasu. W istocie podręcznik pełni w tym wypadku funkcję informacyjno-transformacyjną. Dając wskazówki nauczycielowi i zawierając polecenia skierowane do ucznia, podręcznik pełni funkcję organizacyjno-sterowniczą, a przez zapewnienie odpowiedniej ilości ćwiczeń umożliwia praktyczne opanowanie określonej działalności, pełniąc w ten sposób funkcję praktyczno-ćwiczeniową. Podręcznik, zdaniem T. Woźnickiego, musi sprzyjać aktywizacji ucznia i w ten sposób oddziaływać pozytywnie na motywację (funkcja motywacyjna). Nowoczesne podręczniki zawierają coraz więcej materiałów programowanych (ćwiczenia magnetofonowe), umożliwiając w ten sposób samodzielną pracę i samokontrolę (funkcja samokształceniowa i autokontrolna). Ponadto podręcznik szkolny powinien przyczyniać się do realizacji zadań wychowawczych (funkcja wychowawcza).

W. Pfeiffer (1979, 1980) uważa materiały glottodydaktyczne za jeden z decydujących czynników warunkujących sukces. Odpowiednia preparacja materiałów glottodydaktycznych oddziałuje na motywację uczących się (funkcja motywacyjna), mająca rozstrzygający wpływ na opanowanie języka. Jego zdaniem materiały glottodydaktyczne powinny zawierać wszystko to, co jest niezbędne do przeprowadzenia nowoczesnego nau-

czania. Oznacza to, że winny przewidywać potrzeby nauczyciela i dostarczać mu środków do realizacji zamierzonych celów, w tym także instrukcje dotyczące poszczególnych kroków taktycznych oraz całej strategii nauczania (funkcja organizacyjna i sterownicza). Materiały glottodydaktyczne, będąc bazą materialną procesu nauczania języków obcych, bezpośrednio oddziałują na jego przebieg i efektywność. Przez odpowiedni (adekwatny do warunków nauczania) dobór właściwie spreparowanych i zintegrowanych materiałów zostanie spełniona przez nie funkcja racjonalizacji procesu dydaktycznego. W procesie nauczania materiały glottodydaktyczne pełnią przede wszystkim funkcję praktyczną (opanowanie języka jako środka komunikacji), która w dydaktyce języków obcych jest celem prymarnym, oraz funkcję kształcącą i wychowawczą (W. Pfeiffer 1979).

Po przedstawieniu poglądów specjalistów zajmujących się teorią preparacji podręczników, zostanie podjęta próba określenia wszystkich istotnych funkcji dydaktycznych, jakie winien realizować optymalny zestaw materiałów glottodydaktycznych przeznaczonych dla lektorów języków obcych na uczelniach wyższych, przy uwzględnieniu specyfiki przedmiotu i warunków, w jakich przebiega proces nauczania.

Podstawowym celem nauczania języka obcego jest ukształtowanie u uczących się zespołu umiejętności i nawyków językowych, umożliwiających im zachowanie językowe adekwatne do danej sytuacji (kompetencja komunikatywna) oraz przekazanie określonej wiedzy o nauczonym języku i realiach kraju, w którym jest on używany. Warunki, w jakich odbywają się zajęcia z lektoratów, charakteryzują się przede wszystkim niskim funduszem czasu przeznaczonym na nauczanie (średnio 120 godzin na jeden kurs trwający 2 lata) oraz tym, że uczestniczą w nim słuchacze dorośli, z dominującym typem wzrokowca, wdrożeni częściowo do samodzielnej pracy z podręcznikiem. Polepszenie warunków nauczania w zakresie czasu przeznaczanego na naukę języka obcego na lektoratach w obecnej chwili nie wchodzi w rachubę. W tej sytuacji podręcznik wraz z integrowanym zestawem środków dydaktycznych stanowił będzie główny czynnik racjonalizacji procesu nauczania i będzie musiał spełniać specyficzne funkcje dydaktyczne, zabezpieczając tym samym optymalny przebieg procesu nauczania języka obcego, co urealni osiągnięcie założonych celów.

Optymalny zestaw materiałów do nauczania języka obcego (ogólnego) na poziomie dla początkujących (dorośliych) po-

winien spełniać następujące funkcje: informacyjna (kształcąca), transformacyjna, systematyzująca, ćwiczeniowa (praktyczna), sterownicza, motywacyjna, samokształceniowa, kontrolna, wychowawcza, racjonalizatorska, organizacyjna i integrująca. Realizacja powyższych funkcji przez podręcznik ma wpływ przede wszystkim na ucznia, ułatwiając mu naukę przez przemyślany układ materiału nauczania, właściwy dobór ćwiczeń, metod i technik nauczania oraz pobudzenie jego zainteresowań, głównie przez prezentację tematyki dostosowanej do jego wieku, typu szkoły i wymagań życia we współczesnym świecie.

Zestaw podręczników przez swą strukturę, układ materiału, zawarty system ćwiczeń i wskazówki metodyczne wpływa także na postępowanie dydaktyczne nauczyciela, stanowiąc dla niego istotną pomoc w organizowaniu i realizacji procesu nauczania (przede wszystkim trzy ostatnie funkcje podręcznika).

Podręcznik spełnia funkcję informacyjną, przekazując przy pomocy tekstów i elementów pozatekstowych (rysunków, fotografii, schematów i tabel) informacje językowe, metajęzykowe i pozajęzykowe, czyli tzw. treści nauczania zgodne z danym programem nauczania, będąc tym samym podstawowym źródłem wiedzy. W ramach funkcji informacyjnej podręcznik zapoznaje odbiorców ze słownictwem i systemem gramatycznym danego języka obcego, dostarcza elementów wiedzy o tym systemie językowym i opisów reguł generowania zdań oraz stanowi źródło wiadomości realioznawczych o kraju nauczanego języka.

Funkcja transformacyjna związana jest z przekształceniem wiedzy danej dziedziny w materiał nauczania z uwzględnieniem zasad i reguł glottodydaktycznych i cech rozwojowych uczniów, przede wszystkim zaś zasady dostępności. Chodzi tutaj o przedstawienie treści nauczania danego przedmiotu w formie łatwej do opanowania - ciekawej i zrozumiałej, sprzyjającej zrozumieniu i zapamiętaniu materiału nauczania.

Dzięki funkcji systematyzującej, przejawiającej się w wyrazistości układu materiału nauczania, ułatwiającej systematyzację przyswojonych wiadomości, stworzone zostaną korzystne przesłanki do wykształcenia u uczniów całościowego spojrzenia na przyswajany materiał. Ma to ogromne znaczenie na przykład w opanowaniu systemu gramatycznego języka. Wiedza gramatyczna, jak często wykazuje praktyka, jest atomizowana, gdyż sposób prezentacji informacji metajęzy-

kowych przez większość podręczników nie sprzyja ich scalaniu w spójny system, w którym jedne wiadomości wspierają zapamiętanie i posługiwanie się innymi. Funkcję systematyzującą i porządkującą wiedzę o systemie gramatycznym danego języka mogłaby spełniać zwięzła gramatyka języka obcego typu referencyjnego (W. Pfeiffer 1979). Gramatyka taka winna wskazywać na prawidłowości, regularności i wspólne elementy, np. systemu deklinacyjnego czy koniugacyjnego języka, zespalać cząstkową wiedzę w tym zakresie w spójny system ułatwiający kształtowanie i utrwalanie umiejętności i nawyków językowych podczas mało intensywnego nauczania, stwarzając właściwe warunki dla autokorekcji i stopniowego przybliżania się (aproksymacji) językowej kompetencji uczniowskiej do językowej kompetencji naturalnego użytkownika.

Podręczniki zawierają teksty i ilustracje, które są podstawą do językowych czynności uczących się. Służą one aktywizacji uczniów, umożliwiając im poprzez ćwiczenia opanowanie materiału nauczania. Ćwiczenia są szczególnym sposobem ujęcia materiału językowego ze względu na częstotliwość występujących w nich elementów językowych. Zawierając zadania do wykonania, polecenia, instrukcje i wzory, stanowią podstawę językowych czynności ćwiczeniowych uczących się, przyczyniając się tym samym do rozwijania umiejętności i nawyków. W ten sposób realizowana jest funkcja ćwiczeniowa podręcznika, umożliwiająca uczniom przez wykonywanie określonych ćwiczeń i zadań (np. recepcja tekstów czytanych lub słuchanych, opis treści ilustracji, streszczenie tekstów nagranych na taśmie, wykonywanie określonych językowych ćwiczeń magnetofonowych) opanowanie języka jako środka komunikacji.

W dydaktyce języków obcych funkcja ćwiczeniowa jest funkcją prymarną. Podręczniki winny zawierać systemy ćwiczeń uszeregowanych według narastania trudności językowych i komunikacyjnych, mających na celu ukształtowanie umiejętności i nawyków w posługiwaniu się językiem, przy czym wszystkie proponowane ćwiczenia (także ćwiczenia wdrażające) muszą być ukierunkowane komunikacyjnie, tak by proces nauki języka obcego przypominał naturalną komunikację, przez co nastąpi wzrost operatywności materiału językowego przyswojonego podczas wykonywania ćwiczeń i ułatwiony zostanie jego transfer, czyli przeniesienie nabytych umiejętności i sprawności do innych naturalnych sytuacji użycia języka obcego.

Materiały glottodydaktyczne wspomagają proces opanowania języka, sterując poprzez układ materiału i inne elementy ich struktury czynnościami językowymi wykonywanymi przez uczniów, umożliwiając im skuteczne wyrabianie umiejętności i nawyków. Funkcję sterowniczą w działalności językowej i poznawczej uczniów przejmować mogą różne elementy podręcznika i materiałów towarzyszących. Na przykład seria obrazków może sterować wypowiedzią ustną co do treści, ćwiczenia magnetofonowe określają tempo wypowiedzi, a stosowanie kolorów i innych znaków graficznych przy przedstawianiu zjawisk gramatycznych (gramatyka sygnalizacyjna) kieruje uwagę uczących się na określone informacje. W mało intensywnym nauczaniu dorosłych sterowanie nauką języka obcego ma szczególną wagę. Materiały dydaktyczne winny także zawierać szereg poleceń, ułatwiających samodzielną pracę z nimi (w tym uzupełnianie zaległości) i wskazujących drogę skutecznego opanowania danej partii materiału. Funkcję sterowniczą materiały glottodydaktyczne mogą i powinny spełniać także w odniesieniu do nauczyciela, sterując poprzez strukturę wewnętrzną (układ materiału) i wskazówki zawarte w podręczniku nauczyciela jego czynnościami podczas lekcji.

Nowoczesny podręcznik języka obcego powinien wpływać na kształtowanie pozytywnej motywacji uczenia się, oferując jego użytkownikom teksty odpowiadające ich zainteresowaniom, pobudzać ich do nauki i umacniać wolę pokonywania trudności podczas pracy z materiałem językowym. Duże znaczenie w kształtowaniu pozytywnej motywacji uczenia się, oprócz komponentu tekstowego i ilustracyjnego, ma strukturalny komponent podręcznika stymulujący i ukierunkowujący przyswajanie jego treści oraz wyrabianie umiejętności i nawyków językowych, rozwijając zainteresowania poznawcze uczniów, wdrażając ich do samodzielnej pracy z materiałem nauczania. Znaczny wpływ na motywację mają te elementy strukturalne podręcznika, które ułatwiają orientację w jego skomplikowanej strukturze, przez co stworzone zostają niezbędne warunki do samodzielnej pracy z książką szkolną (np. przedmowa, spis treści, podział na rozdziały, wyróżnienia czcionkowe i kolorowe, sygnały-symbole itp.). Wszystkie te elementy orientujące sprawiają, że struktura podręcznika staje się przejrzysta. Orientują one ucznia w materiale książki, pozwalają na jego szybkie i bezbłędne odnajdywanie, wyrabiając w ten sposób umiejętność szybkiego i dokładnego posługiwania się podręcznikiem, są zatem ważnym środkiem efektywnego wykorzystania podręcznika przez

ucznia, oddziałując tym samym pozytywnie na jego motywację. Także cechy edytorskie (jakość papieru, walory estetyczne itp.) zachęcają do pracy z danym podręcznikiem lub też zniechęcają.

Ponieważ nauczanie języków obcych na lektoratach, jak już wspomniano, charakteryzuje się małą intensywnością, podręczniki przeznaczone dla studentów muszą stwarzać odpowiednie warunki do samodzielnego zdobywania wiedzy, wyrabiania i utrwalania umiejętności i sprawności językowych oraz uzupełniania luk. Jest to funkcja samokształceniowa podręcznika i może być realizowana przy pomocy wskazówek i instrukcji zalecających kolejność wykonywanych czynności przy przerabianiu i utrwalaniu danej partii materiału, a także przez oddanie do dyspozycji uczniów nagrań tekstów i ćwiczeń, a obecnie również programów komputerowych umożliwiających częściowo samodzielną naukę języka (zwłaszcza zaś utrwalanie zdobytej wiedzy i nawyków oraz uzupełniania zaległości).

Z funkcją samokształceniową materiałów glottodydaktycznych związana jest ich funkcja kontrolna, gwarantująca prawidłowość przebiegu samodzielných czynności uczniowskich podczas opanowywania i utrwalania obowiązkowego materiału oraz dająca możliwość sprawdzenia stopnia jego opanowania. Funkcję tę spełniają przede wszystkim wszelkiego rodzaju ćwiczenia z kluczem i materiały programowane, z których największe znaczenie mają magnetofonowe ćwiczenia wdrażające oraz programy komputerowe. Szczególnie programy komputerowe posiadają duże możliwości kontrolowania i sterowania indywidualną pracą ucznia. Informują one uczniów o błędach i postępach w nauce, a w razie potrzeby udzielają pomocy lub odsyłają do łatwiejszych podprogramów, dokonując po wykonaniu ćwiczeń statystycznej analizy odpowiedzi uczniowskich i wystawiając ocenę. Załączone do podręcznika nauczycielskiego testy pozwalają na uzyskiwanie informacji o postępach uczniów w opanowywaniu języka. Funkcja wychowawcza polega na prezentacji przez podręcznik określonych treści sprzyjających kształtowaniu społecznie pożądanej osobowości ucznia.

Wykorzystanie materiałów do nauczania języków obcych w procesie dydaktycznym przyczynia się do obniżenia nakładu pracy i czasu dla osiągnięcia założonego celu (funkcja racjonalizatorska). Racjonalizacja sprowadza się tutaj przede wszystkim do intensyfikacji nauczania. Przykładem działań dydaktycznych powodujących wzrost intensyfikacji nauczania

jest zastosowanie laboratorium językowego, umożliwiającego jednocześnie wykonywanie ćwiczeń przez większą grupę osób. Także włączenie do procesu glottodydaktycznego programów komputerowych skraca wydatnie czas potrzebny do wykonania tych ćwiczeń przez ucznia dzięki dostarczeniu mu potrzebnych wyjaśnień, poinformowaniu go o poprawności jego działań oraz dokonaniu ich oceny. Korzystając z nich uczeń może przez naciśnięcie odpowiedniego klawisza uzyskać niezwłocznie wskazówkę gramatyczną prowadzącą go do właściwego rozwiązania. Komputer informuje też natychmiast o tym, czy odpowiedź jest poprawna, czy zła, a także wystawia ocenę za wykonanie całego ćwiczenia. Pracując z programem uczeń nie traci czasu na poszukiwanie tych informacji, gdyż komputer może mu je dostarczyć w ciągu ułamków sekundy. Zaoszczędzony w ten sposób czas może przeznaczyć na bezpośrednią pracę z materiałem językowym zawartym w ćwiczeniach. Funkcja racjonalizatorska może wynikać także z odpowiedniego układu materiału nauczania, który wskazuje uczniowi sposoby w miarę szybkiego i skutecznego osiągania celu.

Zestaw materiałów glottodydaktycznych winien zawierać wszystko to, co jest niezbędne w danych warunkach dla ucznia w pracy nad przyswajaniem języka jako środka komunikacji, a także przewidywać potrzeby nauczyciela, oddając do jego dyspozycji środki dydaktyczne umożliwiające realizację przyjętych celów nauczania. Podręcznik powinien zawierać także informacje o tym, które jego elementy i jakie pomoce dydaktyczne zostaną wykorzystane na danej lekcji, a także w którym momencie lekcji ma to nastąpić. Oddanie do rąk ucznia i nauczyciela odpowiednich materiałów wraz ze wskazówkami o ich zastosowaniu stanowi istotną pomoc w organizowaniu procesu uczenia się i nauczania języka obcego (funkcja organizacyjna).

Funkcja integrująca sprowadza się do najbardziej efektywnego i funkcjonalnego wykorzystania wszystkich komponentów zestawu materiałów glottodydaktycznych. Nowoczesne materiały do nauczania języków obcych składają się z wielu elementów wymagających użycia różnych środków technicznych. Przypisana jest im ściśle określona rola w harmonijnym kształtowaniu umiejętności i sprawności językowych. Podręcznik winien koordynować zastosowanie wszystkich środków nauczania, eliminując z procesu dydaktycznego ich przypadkowe lub chaotyczne użycie, przy czym nauczyciel powinien mieć świadomość wyraźnego, funkcjonalnego przeznaczenia zarówno każdego komponentu podręcznika, jak i pozostałych

środków dydaktycznych. Podręcznik języka obcego przeznaczony dla lektoratów, realizując powyższe funkcje dydaktyczne, umożliwi w danych warunkach optymalny i racjonalny przebieg procesu nauczania i uczenia się, stwarzając właściwe przesłanki do przyswojenia danego języka w zakresie przewidzianym programem.

Reasumując należy stwierdzić, że dotychczasowa pozycja tradycyjnego podręcznika w procesie nauczania została zagrożona przez nieuwzględnianie przy jego konstrukcji nowoczesnych metod przekazu informacji (np. audiowizualnych), w wyniku czego traci on stopniowo charakter stałego i podstawowego źródła informacji nieodzownego w nauczaniu i uczeniu się. Następujące szybko zmiany form i źródeł informacji wymuszają zmiany dotychczasowych form podręcznika do nauki języków obcych. Całkowite wyeliminowanie podręcznika z procesu dydaktycznego jest mało prawdopodobne, gdyż książka, jak już to zaznaczyliśmy wcześniej, pozwala na dokonywanie różnych operacji myślowych i praktycznych, niezbędnych do zrozumienia i przyswojenia określonej wiedzy i ukształtowania pożądaných sprawności (np. analizę przedstawionego w nim materiału, wielokrotne powracanie do niego i stosowanie indywidualnego tempa jego przerabiania), co w wypadku nauki języka obcego ma ogromne znaczenie (szczególnie na etapie początkowym).

Badania opinii studentów na temat podręczników akademickich (K. Pauzewicz 1973) zdają się potwierdzać duże znaczenie podręczników w praktycznym opanowaniu języka obcego i wyrabianiu sprawności językowych. Ankiety przeprowadzone wśród studentów wykazały, że podręczniki do nauki języków należą do najczęściej używanych przez nich przed i w trakcie zajęć. Podręcznik szkolny w formie drukowanej pozostanie więc nadal podstawą nauczania i uczenia się, choć jego rola w procesie dydaktycznym ulega pewnym ograniczeniom i modyfikacjom na korzyść innych środków przekazu informacji, które muszą zostać uwzględnione w konstruowaniu nowoczesnych materiałów glottodydaktycznych odpowiadających potrzebom współczesnego młodego pokolenia.

Oddane do dyspozycji nauczyciela i uczniów uzupełniające środki dydaktyczne zawierające relewantne informacje językowe, metajęzykowe i pozajęzykowe powinny być tak zespolone ze sobą i strukturą podręcznika, by ich przerabianie w procesie nauczania i uczenia się sprzyjało przyswajaniu określonej wiedzy oraz kształtowaniu zaplanowanych sprawności językowych. Efektywność podręcznika będzie tym większa, im

bardziej jego poszczególne elementy słowne, dźwiękowe i graficzne przedstawiające dane treści i metodę nauczania będą ze sobą funkcjonalnie powiązane, sugerując tok przerabiania materiału i wykonywania czynności adekwatnych do założonego celu końcowego. O właściwych proporcjach między tymi elementami powinna decydować ich przydatność dydaktyczna. We współczesnym świecie, przeładowanym obrazem, człowiek od wczesnych lat swego życia bombardowany jest strumieniami wrażeń wzrokowych. Wpływa to na sposób poznawania otaczającej nas rzeczywistości i przyzwyczajają młodzież do obrazowego sposobu pojmowania świata. Fakty te powinny znaleźć swe odbicie w budowie nowoczesnego i optymalnego zestawu materiałów glottodydaktycznych.

W praktyce glottodydaktycznej o selekcji i progresji materiału językowego przeznaczonego do opanowania decyduje podręcznik. Układ zawartego w nim materiału narzuca w znacznym stopniu sposób jego prezentacji i kolejność przerabiania, tak że program nauczania realizowany jest faktycznie za pomocą podręcznika. Odchylenia są z reguły niewielkie i sprowadzają się w istocie do opuszczania przez nauczyciela pewnych partii materiału lub uzupełnianiu go o nowe informacje (szczególnie aktualne), pochodzące z innych źródeł lub zasobów jego własnej wiedzy. Podręcznik stanowi więc w większości przypadków szczegółowe rozpracowanie programu nauczania (patrz T. Woźnicki 1975).

Z koniecznością budowy optymalnego zestawu materiałów glottodydaktycznych wiąże się zagadnienie ich integracji, tzn. wypracowania zasad współdziałania ich poszczególnych elementów składowych w procesie nauczania i uczenia się języka obcego. Integracja powinna przebiegać według jednolitej koncepcji i nastąpić już w fazie planowania materiałów glottodydaktycznych, a ich wypracowanie winno dokonywać się całościowo, tzn. poszczególne elementy muszą być zsynchronizowane (zespolone) ze sobą co do treści, metody i spełnianych funkcji w procesie nauczania i przyczyniać się do dochodzenia do wyznaczonego celu. Integracja obejmuje więc nie tylko poszczególne elementy materiałów glottodydaktycznych i zależności między nimi, lecz także cele, poszczególne czynności językowe, dobór treści językowych i pozajęzykowych, jak i stosowanie określonych metod i technik oraz form nauczania i uczenia się. Powinna ona opierać się na najnowszych osiągnięciach glottodydaktyki i jej nauk podstawowych.

O sukcesie w nauczaniu i uczeniu się języka obcego decydują wszystkie komponenty układu glottodydaktycznego (nauczyciel, uczeń, metoda, warunki nauczania), przy czym "materiały glottodydaktyczne są jednym z podstawowych elementów procesu nauczania języków obcych. Ich budowa i skład decydują w bardzo poważnym stopniu o sukcesie procesu dydaktycznego, wyrażonym stopniem opanowania języka" (W. Pfeiffer 1979). Choć w znacznym zakresie determinują one przebieg procesu nauczania, nie może on być bez nauczyciela, którego podstawową funkcją jest w nim funkcja kontrolna i sterownicza. Szczególnie w fazie kreatywnego użycia języka funkcji tych nie są w stanie przejąć żadne inne pomoce dydaktyczne i z tego powodu nauczyciel jest w procesie kształtowania umiejętności komunikatywnych niezastąpiony.

DIE ROLLE UND DIE FUNKTIONEN DES LEHRBUCHES IM FREMSPRACHENUNTERRICHT

Zusammenfassung

Trotz einer enormen Entwicklung anderer Informationsquellen spielt das Lehrbuch im institutionalisierten Fremdsprachenunterricht immer noch eine große Rolle. Im Angesicht der Entstehung anderer Informationstechniken steht die Erhaltung seiner Bedeutung im glottodidaktischen Prozeß im engen Zusammenhang mit der Notwendigkeit seiner Modernisierung hinsichtlich der Form und der sog. Begleitmaterialien, die bei den Schülern durch optimale Lösungen das Lernen und das Erreichen des geplanten Zieles fördern sollen.

Der Inhalt und die Struktur der Materialien sowie eine entsprechende Integration ihrer Bestandteile sollen das Verstehen, die Aneignung des Stoffes und die Gestaltung der Sprachfertigkeiten erleichtern, indem sie den Studenten effektive Lernmethoden suggerieren. Das Lehrbuch samt den Begleitmaterialien bildet ein unentbehrliches Element, das den Klassenunterricht ergänzt, die Aneignung des vom Programm vorgesehenen Materials fördert, diesen Prozeß steuert, die Gestaltung und Festigung des angeeigneten Wissens, des Könnens und der Fertigkeiten unterstützt, sowie

die Selbstkontrolle, die Autokorrektur und das Nachholen des Versäumten ermöglicht.

Der optimale Satz von glottodidaktischen Materialien für Anfänger (Erwachsene) soll folgende Funktionen erfüllen: Informations-, Transformations-, Systematisierungs-, Übungs-, Motivierungs-, Selbstbildungs-, Erziehungs-, Organisations-, Integrations-, Steuerungs-, Kontroll- und Rationalisierungsfunktion. Die Realisierung der obengenannten Funktionen durch das Lehrbuch wirkt sich vor allem auf den Schüler aus, indem ihm das Lernen durch die Anordnung des Lernstoffes, die entsprechende Zusammenstellung von Übungen, die Lernmethoden und die Lerntechniken erleichtert wird. Der Satz von Lehrbüchern beeinflusst auch durch seine Struktur, die Stoffanordnung, das enthaltene System von Übungen und die methodischen Hinweise das didaktische Handeln des Lehrers und bildet für ihn eine wesentliche Hilfe bei der Organisation und Realisierung des Unterrichtsprozesses. Über den Erfolg im Fremdsprachenunterricht entscheiden alle Komponenten des glottodidaktischen Gefüges (der Lehrer, der Schüler, die Methode, die Unterrichtsbedingungen und die glottodidaktischen Materialien), wobei die glottodidaktischen Materialien eines der fundamentalen Elemente im Prozeß der Unterweisung von Fremdsprachen sind. Obwohl sie den Verlauf des Unterrichtsprozesses im beträchtlichen Grad determinieren, kommt er ohne Lehrer nicht aus. In der Phase der kreativen Anwendung der Sprache kann die Kontroll- und Steuerungsfunktion von keinem anderen Unterrichtsmittel übernommen werden und deshalb ist der Lehrer im Prozeß der Entwicklung des kommunikativen Könnens der Lerner unersetzlich.

BIBLIOGRAFIA

- Breitung H., König R., Schwarz I.: *Zu Gestaltung und Einsatz komplexer Lehr- und Lernmittel im Deutschunterricht für Ausländer*. Leipzig 1982.
- Buchbinder V.A., Strauß W.H.: *Grundlagen der Methodik des Fremdsprachenunterrichts*. Leipzig 1986.
- Desselmann G.: *Arten, Funktionen und Einsatz von Unterrichtsmitteln, w: Didaktik des Fremdsprachenunterrichts ("Deutsch als Fremdsprache")*. Leipzig 1981.

- Kośla H.: *Dydaktyczne podstawy budowy podręczników języków obcych*. Poznań 1981.
- Kupisiewicz Cz.: *Metody programowania dydaktycznego i ich zastosowanie przy budowie podręczników*, w: *Podręcznik akademicki*. Warszawa 1973.
- Leja L.: *O niektórych tendencjach w zakresie konstruowania modelu dydaktycznego podręczników szkolnych. Audiowizualny model podręcznika akademickiego*, w: *Podręcznik akademicki*. Warszawa 1973.
- Löschmann M.: *Zu einigen aktuellen Tendenzen, Ergebnissen und Problemen der Gestaltung von Lehrbüchern für Deutsch als Fremdsprache*. w: "Deutsch als Fremdsprache" 1984, nr 4. Leipzig 1984.
- Menac A.: *Rola podręcznika w procesie nauczania języka obcego*. w: *Podstawy naukowe nauczania języka rosyjskiego*. Warszawa 1972.
- Pauzewicz K.: *Podręczniki akademickie w opinii studentów i pracowników naukowo-dydaktycznych. Wyniki pierwszych badań sondażowych o wybranych podręcznikach*, w: *Podręcznik akademicki*. Warszawa 1973.
- Pfeiffer W.: *Teoretyczne podstawy preparacji materiałów glottodydaktycznych*. Warszawa 1979.
- Pfeiffer W.: *Zur Problematik der Präparation und Evaluation von glottodidaktischen Materialien*, w: "Deutsch als Fremdsprache" 1980, nr 5. Leipzig 1980.
- Szapowlenko S.G.: *Podręcznik w systemie środków nauczania*. Moskwa 1976.
- Szubin E.: *Komunikacja językowa a nauczanie języków obcych*. Warszawa 1974.
- Woźnicki T.: *Z zagadnień optymalizacji nauczania języków obcych*. Warszawa 1975.
- Zujew D.D.: *Podręcznik szkolny*. Warszawa 1986.